

ТМ	Г. XXXI	Бр. 1	Стр. 205 - 211	Ниш	јануар - март	2007.
----	---------	-------	----------------	-----	---------------	-------

Приказ дела
Примљено: 08.12.2006.

Радомир Ђорђевић

ПРОБЛЕМ СМИСЛА ЖИВОТА И "ГРАНИЧНЕ СИТУАЦИЈЕ"

Од давнина постоји извесна нелагодност или неспремност за разговор или озбиљније разматрање проблема самоубиства. За то има више разлога. Један од њих је без сумње снажно теолошко наслеђе, у чијој основи лежи идеја да је тај чин "најгори од свих грехова". Ипак, статистички подаци и емпиријска истраживања уопште навели су истраживаче још у 19. веку да се интензивније него раније позабаве различитим аспектима проблема самоубиства. То се може запазити и из већих стручних библиографија.

Неку врсту прекретнице у истраживањима природе чина самоубиства неоспорно представља дело знаменитог француског социолога Емила Диркема (1858–1917) *О самоубиству* (1897). Уследила су изучавања бројних других аспеката, јер се видело да није у питању само проблем који се може посматрати само с гледишта медицине, односно психијатрије, нити искључиво као социјални проблем, него је посреди тема која се мора испитивати интердисциплинарно.¹ Поред тога, неопходан је и одговарајући увид у дела великих уметника који су доспели до налаза на одређени начин комплексарних с научним резултатима, а у неким случајевима су и претходили систематским научним открићима о појединим странама феномена самоубиства. Историјски посматрано, о проблему самоубиства су из једног или другог угла умовали још древни мислиоци и Истока и Запада; кад је реч о Западу, мислим на античке грчке мислиоце. Распеће Христа, а у још већој мери Сократово одбијање да послуша неке своје ученике и да се тако спасе смрти наводили су на изузетно сложен етички аспект саможртвовања, па и

pule@net.yu

* Григориј Чхарташвили, *Писац и самоубиство* (превеле с руског Мирјана Грбић и Соња Бојић), "Информатика", Београд, 2006, 679 стр.

¹ У нашој литератури већ поодавно налазимо запажене покушаје разматрања и анализе те врсте, засноване на одговарајућој широј емпиријској грађи – Ружа Петровић, Петар Опалић и Драган Радуловић, *Самоубиства у Југославији*, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, Београд, 1990. Студија садржи и опсежну библиографију, која може да упуту истраживача у даља трагања. Ако имамо у виду све оне догађаје који су задесили нашу земљу од времена када се та књига појавила, можемо слободно констатовати да су данас неопходне бројне и разноврсне екипе истраживача овог комплексног проблема.

чина самоубиства. Али, тај чин има и шире, философске димензије – тај проблем је неопходно посматрати у контексту широког спектра егзистенцијалне проблематике уопште, као и граничних ситуација² положаја човека у свету и смисла његове егзистенције у целини. Неки егзистенцијалисти су врло успешно постављали те проблеме у свој њиховој сложености, али нису с истим успехом изналазили путеве њиховог решавања. Мигел де Унамуно (1864–1936) својим делом *Трагично осећање живота* (написаним 1912. године)³ на изузетан начин је указао на тоталитет проблема смисла живота уопште. Албер Ками (1913–1960), француски писац и философ, с правом је сматрао да је проблем смисла живота централни проблем философије.

Према неким подацима, свакодневно се око 1.200 становника Земљине кугле убије и око 7.500 то покуша да учини, али неуспешно. Већ из самих новинских и других извештаја о којима се тек наговештавају разлози запажа се да су у питању веома различити разлози. Отуд је и *неопходан* напред споменути интердисциплинарни приступ. У књигама наших аутора, па и онима које су преведене код нас, углавном или највише је реч о појединим аспектима чина самоубиства. Неке од њих су и из пера оних који су чудом преживели тај чин или су га касније ипак извршили, на пример, А. Алварес (р. 1929) или др Милован Миловановић (1884–1948).⁴ Оне су сведочанства посебне врсте.

У нашој средини је појава самоубиства у порасту током последњих десет-петнаест година и о томе сведоче емпиријска истраживања, као и разни извештаји у штампи, па је то довело и до повећаног интересовања у разабирање у ту драму над драмама људске егзистенције. Први корак на путу у том разабрању чини упознавање изузетно обимне историјске грађе, материјала у вези са проблемом самоубиства, могућим узроцима, врстама итд. Али, дела те врсте су, може се рећи, малобројна и у светској литератури, а не само у нашој.

Једно од таквих је управо и повод за ове редове – реч је о књизи из пера аутора који је и код нас и у свету познат као књижевни стваралац Борис Акуњин. Његово право име је, међутим, Григориј Чхартишвили, иначе је познати јапанолог и овде смо у прилици да га упознамо као темељитог истраживача феномена самоубиства. Иако наслов књиге гласи *Писац и самоубиство*, аутор далеко превазилази границе онога што би се према наслову могло очекивати. Он је приредио неку врсту енциклопедије о проблему самоубиства, која ће бити доиста незаобилазна за свакога онога који жели да се позабави истраживањем чина самоубиства, посебно код књижевних стваралаца.

Веома богат материјал из свих претходних столећа, свих култура и цивилизација, изложен је историјски и систематски. Основна поглавља су:

² Овај термин је увео Карл Јасперс (1883–1969), један од водећих философа-егзистенцијалиста, који је био и истакнути научник, психијатар и психолог.

³ Мигел де Унамуно, *Трагично осећање живота*, превела с кастиљанског Олга Кошутић, уводна студија Никола Милошевић: "Однос површинског и дубинског слоја у *Трагичном осећању живота*", Култура, Београд, 1967; ова књига је недавно преиздата, а студија Николе Милошевића поново је објављена у његовој књизи ???.

⁴ Др Милован Миловановић, *Самоубиство*, Београд, 1929. Професор Миловановић је предавао судску медицину на Медицинском и Правном факултету у Београду, а објавио је више дела из тих области, као и с подручја психијатрије.

"Историја проблема"; "Религија"; "Филозофија"; "Теорија"; "Географија"; "Како се то ради". Засебан део под насловом "Писац и самоубиство" управо је централна релација разматрања, а у њему се аутор бави односом стваралаца према том чину, удесима стваралаца који су отишли из живота властитом одлуком, али су томе свакако претходиле одређене игре околности које се сплићу ретко или изузетно, али су неотклоњиве за оне који чине тај свој последњи корак.

У предговору писац објашњава због чега се латио истраживања проблема самоубиства. Као главна наводи два разлога: први је што сматра како је важно да се установи је ли тај чин *легитиман* или на неки начин оправдан; други разлог је што се у руској литератури о томе, по његовоме мишљењу, писало врло мало; узгред, са овом последњом оценом не морамо да се сложимо. Завршни, трећи део ове књиге, обogaћене илустрацијама руског сликара Константина Сомова (1869–1939), носи наслов "Енциклопедија литературицида" и садржи биографије истакнутих писаца, стваралаца који су окончали свој живот по властитој одлуци, добровољно. Ову "Енциклопедију литературицида" професор Сава Пенчић је приликом приређивања нашег издања које је овде повод за дискусију, допунио са тринаест одредница о српским писцима који су се одлучили на страшни чин о којем је овде реч, тако да је у погледу података наше издање потпуније од оригиналног. Трестотинешездесеттри судбине су више него довољан основ да се приступи још ширим истраживањима проблема самоубиства, који има врло различите аспекте, као што је поменуто, и исто тако да се преиспитају неке одавно укорењене представе о том чину или удесу људи према којима није било оне самилости која је иначе један од највиших захтева или норми према "ближњем" и то је, рекло би се, константа у свим религијама, изузимајући донекле будистичку.⁵

Монографија садржи још и именски регистар, који олакшава њено коришћење, као и селективну библиографију о проблему самоубиства. Читалац који познаје добар део литературе о проблему самоубиства лако ће запазити да се у новијој литератури понајмање писало о философском, па и психолошком аспекту тог проблема; чини се да доминирају истраживања неких посебних аспеката, као што су социјални, медицински или психијатријски.⁶ Због тога треба указати и на философски аспект, који свакако има везе у мањој или већој мери и са свим другим моментима.

⁵ Оснивач те религије Буда, као принц, све до пунолетства није знао све до пунолетства да у свету има зла, штавише, да је оно доминантно и неизбежно, па је отуда и религија чији је он зачетник умногоме специфична. Идеју о преминацији зла у свету на изванредан начин је преузео Артур Шопенхауер (1788–1860) и развијао је у својим списима. Шопенхауер, иначе, спада у прве европске мислиоце који су се систематски заинтересовали за мисао древног Истока.

⁶ У круговима психијатара, према саопштењу академика Јеротића изнетом 22. новембра 2006. године, велики број стручњака заступа тезу о самоубиству као скривеном покушају убиства и да се то може доказивати тзв. "психичком аутопсијом". Писцу ових редова не изгледа да се наведена теза може успешније доказивати, а исто тако није вероватно да су могуће успешне "психичке аутопсије", пре свега због недостатака аутентичних сведочанстава. Неки психијатри доводе у везу чин самоубиства чак и са ношењем фетуса у мајчиној утроби итд.

Главно философско питање може се у овом контексту поједностављено формулисати као питање односа човека према свету. Тај однос је, као што је познато, врло разнолик; посматрајући људе, лако ћемо уочити спектар разлика од изразитих песимиста до крајњих оптимиста, од екстремних индивидуалиста до веома социјализованих личности, које обично називамо здравим особама у социјално-психолошком смислу речи. Не улазећи у даља разврставања људи, неминовно је истаћи да време и околности у којима људи живе њих мењају, мање или више, изненађујуће; метаморфозе су често необичне, њих је понајпре наслућивала или мање или више успешно представљала велика уметност, пре свега романескна, која је често омогућавала врло упечатљиву феноменологију тих метаморфоза. Као што су се људи кретали од безверја према вери, они су ишли и у супротном смеру – од вере ка безверју, при чему ова стања или поларитете не треба узимати као идеалне облике, непомућене вере или пак апсолутног безверја. Тако су се они кретали између оптимизма и песимизма итд.

Током векова је веома слична ситуација владала и у вези са социјалним и моралним идеалима који су људима били водиља, ради којих су они чинили све, жртвујући и саме себе, свесно, штавише са неким специфичним поносом.⁷ У крајњој линији, људи су се у многим ситуацијама налазили у дилеми између прихватања стварности и њеног одбацивања, непристајања да у њој даље живе. Ту је у питању, дакле, однос човека према свету, "светској грађевини", "светском поретку" или конкретном стању, који, без обзира на тип личности и специфичне ситуације, многе не задовољавају.⁸

⁷ Историја раног хришћанства обилује таквим примерима, а многи мученици који су се свесно жртвовали за веру касније су проглашени за свеце. И из историје других религија знамо то исто. Довољно је подсетити на данашње "одреде самоубица" који се свакодневно жртвују за своју веру у исламским земљама. Исто то се запажа и у свим социјалним, револуционарним покретима који су били атеистички: у Русији у 19. веку народовољци, касније есери (социјалисти-револуционари), большевици – тзв. бојевики. У комунистичком покрету у раном периоду, од 20-их година XX века, готово у свим земљама налазимо атентаторе-мученике за "идеју", без обзира на то што се тероризам одбацивао у свим документима Коминтерне и документима комунистичких партија. Касније су на робији сами извршавали самоубиство, јер су се нашли у распећу између великих циљева и немогућности да их остваре. Неки су доживљавали религиозни обрт, други су страдали од душевног растројства. Довољно је консултовати прилоге у књизи Б. В. Савинков, *Воспоминания террориста*, Сост., авт. ст. и примечани И. М. Пушкарева, "Московский рабочий", Москва, 1990, 400-429. Овај писац и "уметник" терора из "узвишених револуционарних побуда" описао необичне метаморфозе бројних револуционара, међу којима је било врло много девојака и из "виших" друштвених кругова.

⁸ Овде можемо да подсетимо на удес Штефана Цвајга (1881–1942), који је у време Другог светског рата извршио самоубиство заједно са својом супругом. У својој опоруци он је, између осталог, писао: "Шаљем поздрав свим својим пријатељима. Нека они угледају зору после дуге ноћи! А ја сам сувише нестрпљив и одлазим пре њих." И овде се може запазити велики раскорак између унутрашњег света и динамике личности, и прилика у којима се човек налази а које не може да отклони.

Ако је у човеку истанчана укуса, префињене природе изразита црта по којој би се он могао означити, по којој се и означава као *homo pulcher*, онда је неприхватање света у којем је много тога ружног, а знатно мање лепих садржаја, доста разумљиво. Положај човека у свету исувише је сложен да би се он као биће могао лако оцењивати, па и граничне ситуације у чијим се оквирима налази. Не занемарујући нимало аспекте као што су медицински, психопатолошки, па и социјални, желим да напоменем како је филозофски, метафизички аспект битан, премда се он, стиче се утисак, у разматрањима често занемарује. Уметници су га, мада фрагментарно, ипак представљали упечатљиво, посебно песници различитих епоха и народа.

Кад је реч о писцима великих романа, боље рећи ствараоцима, са обимним и утицајним опусом, довољно је да поменемо Достојевског, који је у низу својих дела оваплотио поједине типове личности које из различитих разлога окончавају свој живот, по својој одлуци. Неки, као Кирилов (*Зли души*), то чине у настојању да испитују хоризонте људске слободе. А тај проблем, као што је познато, кроз столећа је један од централних проблема филозофије – људска егзистенција је иначе својеврсна драма, драматски карактер није могуће избећи. Подсетимо се исходишта. То што се ми појављујемо у свету, на једноме месту, у једном времену, није наша одлука, него одлука других, наших родитеља. Неки су створени из љубави, велике, истинске, други без ње, случајно, а поједини ни не успевају да упознају своје створитеље, јер су их ови напустили или пре или убрзо после њиховог рођења. Али, претпоставимо да су сви доспели на свет из велике љубави и одрастају у крилу породице: свако ипак носи део наслеђа родитеља и других предака као неизбрисив печат, и то до краја живота. Наслеђе је разнолико, позитивно, негативно, ограничавајуће у неком погледу и свакако да то наслеђе до неке мере одређује животни пут човека. У нама живе преци, као што ћемо ми на известан начин живети у нашим потомцима, тако се наставља ланац људског постојања, који преко брака бива измрежен, па се линије наслеђа прате с великим тешкоћама, услед укрштања, разгранавана, усложњавања.

И све то се одиграва у "реци времена", у друштву у којем живимо. Када sazревамо и тражимо *свој* пут као израз наше индивидуалности, ми нужно постављамо озбиљна питања: ко смо, куда идемо, у чему је смисао нашег живота. Разуме се, не постављају сви та питања нити често, нити одлучно, драматично, али их ипак макар у неким ситуацијама постављају сасвим одређено и јасно. Романтичари, попут Хона Бајрона (1788–1824), Фридриха Хелдерлина (1770–1843)⁹ и других, нису карактеристични само за крај 18. или почетак 19. века; тзв. "сувишни људи" у Русији, које понајбоље оличава Печорин (из књиге М. Ј. Љермонтова *Јунак нашег доба*) и њихови доцнији разнолики пандани са једнаком упорношћу су трагали за смислом своје, властите егзистенције, па и смисла живота уопште. Неки нису успевали да изнађу тај смисао и препуштали су се животним приликама, путовали су не бојећи се чеченских метака, штавише навикнути на њих, као Печорин, а

⁹ Ови и други ствараоци, којих је било у многим земљама, настојали су да се свесно жртвују за извесне узвишене циљеве. На одређени начин њих оличава Хелдерлинов Хиперион, који са чежњом пише: "О да постоји застава ... Термопили где бих могао часно да расточим њу, сву ту усамљену љубав коју више никада не могу употребити." Наведено према Георг [Ферђ] Лукач, *Гете и његово доба*, "Веселин Маслеша", Сарајево, 1956, стр. 125.

"буре и лоши путеви" били су овом јунаку на неки начин и задовољство – он бежи од велеградског, престоничког живота у живописну Персију, у нади да ће тамо умрети.¹⁰

Поменута велика питања постављају се у свим епохама, на свим већим раскршћима живота, нарочито у ситуацијама када долази до судбинских потреса целокупног нашег бића. У тежим или изузетним приликама, које се понекад стичу тако да поништавају наше биће и све оно до чега нам је стало, дакле угрожавају темеље нашег бића – управо тада се јавља судбинско питање прихватања или неприхватања света и поретка у њему. Тако се доспева до другог краја спектра живота – од тачке када је он почео вољом других, до тачке када га сами поништавамо, не мирећи се са околностима у којима сами готово перманентно страдамо, и то *недужно*, а које даљи живот чине немогућим. Ту се налазимо у пресеку разних низова околности, а тачке тог пресека су моменти могуће властите одлуке о одрицању од живота и одласка из њега, из протеста или побуне.

Ових пар опаски далеко је од правдања чина о којем је овде реч, али су неопходне ако желимо да разумемо трагедију не само "ближњег" којег је однела стихија животних околности кје су се трагично сплеле него и његове блиске који задобијају белег који се не заборавља. Чин самоубиства настаје, дакле, као кулминација несклада између спољашњих околности које су изузетно неповољне, ретке, и унутрашњег динамизма личности, која нипошто не мора да се оцењује као слаба и да бежи,¹¹ као што се често мисли. Човек који се убија неретко је изузетно снажна личност, која тако брани један одређени вредносни систем. Такви случајеви су чести у ратовима, када се официри, бранећи част и дату заклетву, одлучују на тај чин. Има, наравно, врло различитих случајева, типологије су сложене, а не треба заборавити и на тзв. рационална¹² самоубиства (Пол Лафарг [1842–1911], Аница Савић-Ребац [1893–1953] и неки други).

¹⁰ Ђермонтовљев незаборавни јунак Печорин често се исповеда крајње отворено: "Прелазим у сећању сву своју прошлост и питам се нехотице: зашто сам ја живео? Ради кога циља сам се родио...? А сигурно је он постојао, и сигурно ми је био намењен високи задатак јер осећам у мојој души неизмерне снаге. ... И можда ћу сутра умрети! ... и на свету неће остати ни једно биће које би ме у потпуности схватило... После тога да ли вреди труда да се живи? а опет живиш – из радозналости: очекује нешто ново... Смешно а уједно жалосно." М. Ј. Ђермонтов, *Јунак нашег доба*, Библиотека упоредних превода "Албатрос", Цепна књига, Сарајево, б. г., стр. 233.

¹¹ Постоје, наравно, типови самоубиства или људи који се налазе на том путу управо бежећи из света, али су ту у питању други чиниоци који су израз њихове слабости, порока, болести итд. Довољно је да се помене повећање броја уживалаца дрога или пораст хроничног алкохолизма, што је такође ступање на пут самоубиства. Из одговарајућих типологија би се знатно јасније виделе међу онима који се одлучују да властитом одлуком прекину свој живот.

¹² Пол Лафарг, француски лекар, књижевни критичар, када је зашао у позне године, донео је одлуку заједно са својом супругом Лауром, иначе Марксовом кћери, да се убије, пошто више не може да доприноси остваривању социјалистичког, марксистичког програма којем се био посветио. Аница Савић-Ребац, једна од најобразованијих жена у нашој земљи, песникиња, класични филолог и философ, писац значајних дела, по узору на Сенеку и неке друге философе, у трећем покушају извршила је самоубиство. Ова два типа самоубиства могу се сврстати у тзв. рационална самоубиства.

Уместо извесног закључка, у овом осврту би се могло приметити да висока хуманистичка начела налажу да се најпре потрудимо да разумемо драму над драмама "ближњег" пре него што износимо свој став према тој драми, поготово ако је тај став осуда чина о којем је реч, и да се надамо да ће и цркве¹³ бар унеколико изменити свој суд о том чину.

¹³ Цркве су имале традиционално негативан став према самоубиству. Они који су се убијали "кажњавани" су на разне начине, сахрањивањем изван гробља, без одговарајућих обреда, у прошлости су им тела јавно излагана и чак комадана итд. Хришћански писци током последњих деценија унеколико ублажавају своје ставове и више се баве феноменом самоубиства. Упор. Др Рудолф Храшћанец, *Самоубојство као морално и социјално питање*, Загреб, 1944, са библиографијом на почетку излагања. У том питању се православни философи и теолози не разликују суштински од римокатоличких, па и других богослова. Једна од основних теза на којима они темеље своја схватања јесте теза да је истинска вера брана од чина самоубиства. Упор. Н. А. Берђајев, *О самоубиству*, прев. с руског Мирјана Грбић, "Бримо", Београд, 2002. (оригинално издање је из 1931). У поговору те књиге, под насловом "Аспекти проблема самоубиства" указао сам на извесне ограничености у Берђајевљевом схватању чина самоубиства. Врло слични приговори могу се упутити и С. Л. Франку (1877–1950), руском јеврејском философу, који је прешао у православље, а после Октобарске револуције живео на Западу. Упор. С. Л. Франк, *Смисао живота*, прев. З. Буљугић, Логос/Ортодос, Београд, 1995. А у осврту на књигу А. Алвареса *Окрутни бог*. Студија о самоубиству, "Вук Караџић", Београд, 1972, објављеном у часопису *Синтеза*, Часопис за културу, уметност и друштвена питања, бр. 7, 1980, скренуо сам пажњу на потребу систематског истраживања проблема самоубиства. И у једном и у другом прилогу навео сам и одговарајућу важнију литературу.